

**Mer organisation med färre människor
och många organisationer med få frågor**

Apostolis Papakostas

Score Rapportserie 2003:6
ISBN 91-89658-14-0

ISSN 1404-5052

*Mer organisation med färre människor och
många organisationer med få frågor*

- en essä om politiska partier och frivilliga organisationer

Apostolis Papakostas

Tel 08 674 74 13

E-post apostolis@score.su.se

Score

(Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor)

106 91 Stockholm

ABSTRACT

More organization with less people and many organizations with few issues. An essay on political parties and new voluntary associations.

Studies of current tendencies in new voluntary associations and developments in political parties are built on two assumptions: individualization and informality. These phenomena are seen as the main expression of newness as well as the underlying factor explaining much of current social change. Using a broad historical outlook, with many illustrations from old and new social movements, these two assumptions are put into question. Individualization is seen here as a consequence of a slow and relatively inert process of rationalization in social movements and political parties. The process of rationalization is mainly driven by the high organizational capacity of the population and the availability of concentrated resources in other organizations. The same process of rationalization creates new borders between members and organizations, but it also creates openings in social and political life, where new organizations and political parties can become established. Because of the availability of concentrated resources, new organizations do not become more informal, but rather the opposite: more organized. They also become organizations with few issues. The availability of resources makes it possible for old organizations to continue their operations even when they have few members. Because of the continued existence of the old organizations the spaces available to build new social movements and new political parties become fragmented. The process of inert rationalization in organizations leaves behind many spaces, but no coherent space to build new encompassing social movements or political parties.

Keywords: political parties, voluntary organizations, inert rationalization, open spaces, individualization, informality.

Medborgarna vänder ryggen....

Under 2000 var det mycket debatt om partiernas framtid i Sverige med flera uppslag i de stora tidningarnas ledar-, debatt- och kultursidor. Under våren hade en rapport författad av Demokratirådet fastställt att politiska partier var på väg att försvinna någon gång efter 2010. Rapporten tog fasta på flera trender som med små undantag kan observeras i alla västländer. Klassröstning eller partitrohet minskar, politiska partier åtnjuter inte längre samma legitimitet som tidigare, unga människor föredrar andra typer av politisk aktivitet än genom politiska partier och antalet medlemmar i politiska partier minskar. Med hjälp av den sistnämnda trenden som extrapoleras, och med hjälp av de andra trenderna som används för att understödja argumentet, antyder rapporten att vi är på väg mot en demokrati utan partier. Det är inte så att den politiska aktiviteten minskar utan snarare att den ändrar form (Petersson et al., 2000) och uttrycker sig genom individualiserade handlingar i subpolitiska frirum i närheten av människornas vardagsliv (Sörbom, 2002).

Det som ovan beskrivs om det politiska fältet har stora likheter med vad postmoderna tänkare lyft fram i diskussioner om nya sociala rörelser.

Tankefiguren här är att de nya sociala rörelser som utvecklas, i till exempel Västeuropa och de som utvecklades i det söderfallande Sovjet, kvalitativt tillhör en ny postmodern era. I kontrast till de gamla rörelserna är de formlösa, de bygger på informella band mellan människor och nätverk mellan grupper, de bygger på meningsskapande och identitet (gärna nya postmoderna identiteter) och i stort kan de betraktas som den nya tidens seger över Michels berömda lag om oligarkins nödvändighet (Castells, 1997; Melucci, 1996; Touraine et al., 1983; Touraine, 1981).

Grundläggande för båda ovanstående tankegångar är idén om formlöshet och individualisering; två fenomen som samtidigt är det nys uttryck och samhällsförändringens drivkraft. Det är idéer som numera har intagit en hegemonisk position i stora delar av samhällsvetenskapen att få ifrågasätter deras giltighet. I denna uppsats kommer jag utifrån organisationsrealistiska utgångspunkter, att hävda att idén om formlöshet är baserad på svaga teoretiska och empiriska grunder och att se individualiseringen som konsekvens snarare än en drivkraft.

Det finns ofta ett felslut i studier av nya sociala rörelser: en historisk parentes, såsom utvecklingen av protester i det söderfallande Sovjet (se Touraine et al., 1983) och en mindre känd men gammal sociologisk kategori, formlösheten hos några sociala rörelser, omvandlas till en ny historisk kategori av postmodernt handlande. Forskare har på något sätt blivit översvämmade av förändring genom att för mycket fästa sin blick på det som betraktas som nytt. För att kunna sätta det nya i perspektiv och eventuellt fånga dess riktning börjar jag här (som Fernand Braudel, 1988) från det historiska och beständiga, det som är relativt konstant och relativt oföränderligt. Detta för att undvika ett annat fel som är inherent i fältets analyser: en förenkling av det förflutna som enkelt, enformigt,

förutsägbart eller stillastående och en etikettering av samtiden som mer komplex, mångformig, oförutsägbart och accelererande, felslut som i övrigt delas med många andra fält i samhällsvetenskapen. Jag skall därför i detta kapitel även beskriva det förflutnas repertoar för frivillig verksamhet ty mycket av det som numera betraktas som nytt är gammalt och det som är nytt har undflytt observation. Och på det hela taget förefaller mig det nya inte vara mer formlöshet med mer människor utan snarast tvärtom: mer organisation med färre människor och flera renodlade organisationer med färre frågor. Detta är ett argument som går emot Touraines, Castells och Meluccis och många andras idé om att nya rörelser är mer av ett nätverk än av en organisation eller att organisationsformen i nya sociala rörelser tenderar att vara mer informell eller uppvisar drag av primära grupper.

Genom att använda sig av en klassisk dikotomi i samhällsvetenskap, den mellan rörelse och institution har Gunnar Olofsson (1988) påpekat att nya rörelser skiljer sig från de gamla på grund av de är nya och således befinner sig i sin uppkomstfas. Implicit i denna tankegång menas att rörelser förr eller senare omvandlas till institution genom processer liknande de som Max Weber beskrev som karismas rutinisering. I studier av sociala rörelser brukar detta kallas Weber-Michels traditionen även om man inom den fåran kan placera så pass skilda tänkare som Francesco Alberoni och Jean-Paul Sartre. Det är ett i grunden korrekt argument men det måste kvalificeras. Att rörelser omvandlas till institution är en korrekt observation vad gäller gamla rörelser som till exempel arbetarrörelsen i nordvästra Europa och framförallt i England. Det skedde i en plågsam process som ofta varade i flera decennier. Den varade längre i England och lite kortare i resten av Europa eftersom arbetarrörelsen kunde modellera sin verksamhet efter den engelska och senare den tyska eller den franska erfarenheten. Med tiden har denna process blivit kortare dels genom befolkningens höjda organiseringskapacitet dels genom standardisering av organiseringskunskapen. Det finns med andra ord en process av historiskt lärande som förkortar den period i en rörelses historia som brukar kallas ”uppkomstfasen”. En annan aspekt rör rörelsernas möjlighetsstrukturer som under tiden har förändrats genom den omfattande resurskoncentration som ägt rum i hela Västeuropa och USA. Tillgången till koncentrerade resurser påverkar nya rörelser eller partier i sån omfattning att de i princip hoppar över hela perioden och dessutom får en struktur som på ett väsentligt sätt skiljer sig från gamla massorganisationer.

Vid första anblicken ter sig dessa processer av rationalisering och byråkratisering, som här observeras i frivilliga organisationer och inte enbart i staten eller det kapitalistiska företaget, besanna Max Webers farhågor om en för honom framtida järnbur. Men bakom och framförallt mellan denna värld av rationaliserande trögrörlighet öppnas hela tiden upp utrymmen där medborgare kan utveckla nya verklighetstolkningar och artikulera nya intressen. Den sociala lokaliseringen av dessa utrymmen ligger inte utanför ett samhällssystem

strukturerade maktrelationer utan mitt i politikens och samhällslivets hjärta om man skall använda sig av denna terminologi. Genom att betrakta samhällslivet som ett system, som antingen anpassar sig för bra och inordnar förändringen i sin logik eller är för koherent för att tillåta förändring, har tänkare med en postmodern orientering uppgivet placerat möjligheterna till förändring utanför detta system i livsvärldens och de mellanmänniska relationernas domäner. Betraktar man samhällslivet som ett socialt landskap, utan att i förväg definiera det som en helhet eller ett system, inser man ganska enkelt att samhällslivet inte är så anpassningsbart som strukturfunktionalistiska förklaringar gjort gällande och inte heller så väl sammanfogat för att utgöra ett system. I diskontinuiteter som uppstår mellan samhällslivets påtagligt trögrörliga förändring och de som finns på grund av den sociala vävnadens ofullkomliga sammanfogning finns det en hel värld av ofta förbisedda möjligheter.

På ett sätt är det korrekt att hävda att nya frivilliga organisationer inte kännetecknas av det avstånd mellan ledare och ledda som observerats i gamla sociala rörelser. Men man kan hävda detta av en annan anledning än den man ofta föreställer sig. Medlemskapsorganisationer och politiska partier kan beskrivas som tre cirklar: aktiva, medlemmar och sympatisörer (jfr Duverger, 1964). Kännetecknande för medlemskapsbaserade organisationer är en organisatorisk gräns mellan medlemmar och sympatisörer och ett avstånd mellan aktiva och medlemmar vilket är innebörden av oligarkins järnlag (Michels, 1983). Det som hävdas i diskussioner om nya sociala rörelser är att de har löst avståndsproblemet mellan aktiva och medlemmar. I själva verket har de omvandlat avståndet till en ny organisationsgräns som ligger mellan aktiva och medlemmar och transformerat medlemmar till sympatisörer eller om man så vill till konsumenter av politik. Jag tror att den teoretiska skiftningen från att studera en rörelses organisation (vanligt i studier av gamla rörelser) till att studera rörelsers meningsskapande processer såsom de beskrivs med rörelsens egna termer (vanligt i studier av nya sociala rörelser, se till ex Castells, 1997:69-70¹) har förhindrat många att se de nya och snävare organisatoriska gränserna. Att många också förväxlar en teoretisk skiftning med en skiftning i verkligheten har inte gjort saken lättare.

Några andra resonemang – speciellt de inom den politiska sociologin eller den sociologiserande statsvetenskapen – bygger på en bild om ett samhälle med

¹ First *Social movements must be understood in their own terms: namely they are what they say they are* (emfas i originalet). Så skriver till exempel Manuel Castells (1997:69) i en programmatisk förklaring som ekar teoretiska formuleringar inom studier av nya sociala rörelser. I texten finns referenser till bl a Touraine och Melucci. Programmatiska förklaringar är aldrig utan anmärkingar men med all respekt jag hyser för deras vetenskapliga produktion i övrigt måste jag här erkänna att jag finner denna formulering som en av de mest problematiska jag har stött på i samhällsvetenskapen. Om man tillämpar denna princip på de gamla rörelser så skulle till exempel inte finnas någon oligarki, ingen socialdemokratisk rörelse har kallat sig själv oligarkisk, det skulle inte finnas ojämlikhet i moderna liberala demokratier eftersom de säger att de baseras på jämlikhet etc.

minst två hastigheter.² Vi har å ena sidan ett samhällsliv som förändras i ett allt snabbare tempo och där förändringen uttrycker sig huvudsakligen som mentalitetsförändringar hos människorna. Nya attityder, ofta postmateriella till karaktären, rapporteras ifrån nästan hela världen, speciellt bland ungdomarna. Samtidigt uppstår eller definieras nya problem och nya frågor dyker upp kontinuerligt. Å andra sidan är de etablerade partierna och de gamla sociala rörelserna stela. De har etablerats och växt under en tid som kan betraktas som industrisamhällets tid och som sociala fenomen betraktade var de rationella responser på industrisamhällets problem och anammade den då rådande grundläggande organiseringslogiken. Denna sammanflätning med industrisamhällets logik gör dem trögrörliga. De har inte snabbt anpassat sig till de nya omständigheterna och motsvarar inte längre medborgarnas förväntningar, vilka vänder partierna och de gamla rörelserna ryggen. Människornas trolöshet omvandlas till vikande medlemsantal som är mer påfallande i yngre generationer som inte har emotionella eller ideologiska bindningar till gamla partier eller rörelser och snabbare anammar den nya tidens mentaliteter. Unga väljer därför nya former för politisk aktivitet.³

Detta är i sin helhet ett så pass elegant argument att dess struktur har använts av innovatörer eller profeter i alla tider för att misskänna det förflutna, markera tidpunkten för en ny era och definiera verkligheten på ett nytt sätt (jfr Berger & Luckmann, 1966). Det har också upprepats så många gånger av massmedialt framträdande statsvetare och på de stora tidningarnas debatt- och kultursidor att det numera fått en verklighetskaraktär. Ofta nämns argumentet i samband med en legitimitetskris för centrala politiska institutioner. Detta har lett till en situation där osäkra vetenskapliga utsagor om verkligheten tenderar att bli till sina konsekvenser verkliga genom de åtgärder som sätts in för att bota de påstådda kriserna. Utsagor om demokratins kris och de åtgärder som sätts in för att motverka denna kris skapar denna kris genom den sociala mekanism som Robert Merton för många år sedan beskrev som ”den självuppfyllande profetian” (Merton, 1968).

Betraktat vetenskapligt sätter argumentet människornas preferenser och val i centrum, vilka antas vara mer föränderliga än institutionella strukturer. I mellanrummet som uppstår i ett samhällsliv som går i två hastigheter, å ena sidan de föränderliga mentaliteterna och å andra sidan de tröga institutionerna skapas nischer som möjliggör för politiska entreprenörer att definiera verkligheten med nya termer. På detta sätt inträffar en förnyelse i samhällslivet

² Melucci är undantag här. Hans bild av organisationslivet inbegriper en konstant anpassning (se 1996:251).

³ Det finns en annan variant av ungefär samma problem. Argumentet där är att politiska partier utgör ett system som har centrerats alltmer kring den politiska mitten och lämnar således sina marginaler på höger eller vänsterkanten öppna. Man kan mot detta resonemang rikta samma kritik som jag redan har riktat mot systemtänkare tidigare och finner inte anledning att diskutera den separat.

men det kan också omvandlas till en regression. Jens Rydgren⁴ applicerar till exempel detta schema i sin analys av franskt samhällsliv och förklarar huvudsakligen på detta sätt uppkomsten av högerpopulismen i Frankrike (Rydgren, 2002). I resonemangen om ett samhällsliv med två hastigheter uppenbarar sig tidigt i analyserna ett glapp mellan ett trögrörligt organisationsliv och de förändrade attityderna. Jag tror att forskare med anledning av denna nyupptäckts behag inte har gått vidare i sina analyser för att se hur långt detta mellanrum sträcker sig. Återvitaliseringen av en ärofull tradition i politisk sociologi från femtio- och sextiotalet, där politikens form och innehåll antogs vara en projektion och kunde härledas av väljarkårens sociala sammansättning och karakteristiska, har också bidragit till att placera de mekanismer som skapar detta rum i mentaliteternas, attitydernas och de förändrade vanornas domäner. En samtida och vida känd representant för denna tradition är Robert Putnam genom sina studier av "medborgarandans försvinnande" i USA (se t ex Putnam, 1996). Putnam observerar att deltagande i frivilliga organisationer minskar de senaste trettio-fyrtio åren. Som en social Sherlock Holmes med känsla för suspense, letar han sig successivt igenom medborgarnas sociala karakteristika, avfärdar dem ett efter ett, för att slutligen fastna för den skäligen "primärt misstänkta": det enorma tv-tittandet i USA⁵. Vad Putnam observerar är en medborgarapati gentemot samhällslivet och för att förklara det använder han sig av en annan indikator på apati nämligen långvarigt tv-tittande. Medborgaregenskaper förklaras av andra medborgaregenskaper och politisk och social apati betraktas således som konsekvens av en annan typ av apati. Medan liknande analyser är informativa vad gäller människornas och generationernas förändrade vanor och attityder förblir viktiga delar av politiken och samhällslivet samt konsekvenserna av deras verkningar utforskade. Om man skall använda sig av sociologisk terminologi misslyckas Putnam med att visa hur denna mångfacetterade atomiseringsprocess hänger ihop och är en konsekvens av skeenden i viktiga sociala och politiska figurationer. Det är ironiskt skriver Theda Skocpol i en kommentar att "a scholar who calls for attention to social interconnectedness.... works with atomistic concepts and data" (Skocpol, 1996). Putnams forskning är vida känd i Sverige och har lett till mycket diskussioner i samhällsvetenskap.⁶ Den forskning som resulterat av denna uppmärksamhet följer i stort samma metodologiska premisser. I Sverige kan man dock skönja en klarare skiftning mot individernas kognitiva processer

⁴ Rydgrems oemotsagt intressanta och välgenomförda studie skulle enligt min uppfattning ha kommit mycket längre om han i sina inledande teoretiska överväganden inte kollapsade det som han kallar "mesolevel" (organisationer) till en mikronivå (2002:33-4). Jag tror och kommer att hävda i denna uppsats att just denna nivå har mer dynamik än Rydgren föreställer sig.

⁵ Se även den svenska översättningen av *Bowling alone* (Putnam, 2001:291-302) för en lite annorlunda variant där tv-tittande kombineras med generationseffekter.

⁶ Se till exempel Olof Petterssons och Bo Rothsteins (2001) inledning i den svenska utgåvan av *Bowling alone*.

och fenomenologiska tolkningar av individernas meningsskapande (se t ex Möller, 2000). Men när den samhällsvetenskapliga Sherlock Holmes binder sig fast vid antingen den fenomenologiska eller den rationella individualismens mast har han eller hon blicken vänd åt fel håll (jfr här Tilly, 2000: 27-36). Följandes relationsrealistiska traditioner ser jag denna atomiseringsprocess och den närbesläktade frånvändheten från samhällslivet som en konsekvens och inte som en orsak. Utan att ha en ambition att ersätta en naiv överföring av en marknadsmetafor med en enkelspårig utbudsdeterminism eller en institutionell pavlovism skall jag här vända på hela argumentet och placera mekanismernas domän mitt bland centrala politiska och sociala institutioner. Det mellanrum som man hittar i de ovanstående resonemangen stäcker sig långt in i organisationslivet och det är där de mekanismer som skapar den finns. Det är inte människorna som vänder partierna och rörelserna ryggen utan snarare tvärtom. Partierna och andra frivilliga organisationer vänder medborgarna ryggen genom att skapa nya och snävare gränser mellan frivilliga organisationer och medlemmar. Det pågår en relativt omfattande men dock trögrörlig och ofta obemärkt rationaliseringsprocess i det som brukar kallas det civila samhället och en av de centrala mekanismer som möjliggör denna och de nya gränsdragningarna förefaller mig vara mig vara skiftningen i sättet att mobilisera resurser från andra organisationer istället för från medlemmar.⁷ Medborgarandans försvinnande, samhällsfrånvändhet, tv-tittande, deltagande i extasframkallande kollektiva riter, s k postmodern jagcentrering eller jagutveckling, narcissistisk kroppscentrering och andra uttryck för den samtida alienationen är konsekvenser av de processer varigenom samhällslivets grundvävnad blivit mer organisatorisk och med snävare gränser. Jag tror också att de individualiserade tolkningarna av verkligheten som intervjuade eller tillfrågade människor gör i nästan alla studier är tolkningar av människor som känner att de inte behövs utan att veta varför de inte behövs. Men bilden är som jag nämnde tidigare inte lika mörk som det ser ut vid första anblicken. Bakom denna rationaliseringsprocess skapas möjligheterna för nya former av frivillig verksamhet och möjligheter till förnyelse av vår tids sociala landskap.

Föreliggande uppsats är resultat av en nyläsning, jämförelse och en sammanfattning av material och sekundär litteratur jag haft tillfälle att samla genom två skilda studier jag har varit inblandad i. Den första studien handlade om de sociala förutsättningarna för arbetarrörelsens organisationer i Sverige och Grekland (Papakostas, 1995) och den andra handlade om förutsättningarna för nya frivilligorganisationer i åttiotalets Sverige där jag tillsammans med Göran

⁷ Det är inte mitt syfte här att studera de asymmetrier som finns i denna form av resursmobilisering. Jag gissar att de är påtagliga framför allt vad gäller de exkluderade människornas möjligheter att få tillgång till sådana resurser. I sin studie finner till exempel Adrienne Sörbom att upplevelsen av utanförskap i vår samtid följer klassmönster (Sörbom, 2002). Jag tror att det är därför många nya frivilliga organisationer uppvisar en typisk medelklassprägel. Medelklassen tycks ha mer möjligheter att mobilisera resurser från andra organisationer och har dessutom bättre utbildning och således en bättre organiseringsförmåga.

Ahrne studerat bland annat förutsättningar för uppkomsten av ett nytt parti (Miljöpartiet), en ny kyrka (Livets Ord) och en ny sport (innebandyn) (se Ahrne & Papakostas, 2002). Jag har också haft möjligheten att på relativt nära håll ta del av flera utmärkta och detaljrika studier av nya frivilliga organisationer som under de senare åren genomförts vid sociologiska institutionen i Stockholms universitet och en del av mina illustrationer är hämtade ifrån dessa studier.⁸ Detta är således en jämförande studie mellan gamla och nya frivilliga organisationer samt en jämförelse mellan olika typer av frivilliga organisationer. Jag använder mig av den komparativa metoden här i en av dess svåraste varianter när man bakom skilda och högt varierande uttrycksformer söker finna uniforma processer och mekanismer. Läsaren bör här varnas för faktumet att en sådan jämförelse alltid har de direktobserverbara och varierande uttrycken emot sig och man kan alltid hitta exempel som inte passar in i mönstren. Att man kan hitta fall som avviker innebär inte att man har fel ty uniforma processer kan ligga latenta utan att alltid generera observerbara uttryck och när de genererar uttryck är dessa inte alltid uniforma. Det är genom att känna på de varierande uttrycken i olika sammanhang som jag här försöker få en uppfattning om processers existens, styrka och riktning.

Medlemskap och kader

När ett sekel precis har passerat är det många ord som använts för att beskriva dess specifika egenskaper. Dispyter i fråga om seklet har varit långt eller kort eller mer extremt än andra kommer att sysselsätta samhällsvetare långt efter det har tagit slut. Men framtidens samhällsvetare kommer att vara överens om att det onekligen varit medlemskapsorganisationens sekel. Aldrig förr har så många miljoner människor frivilligt engagerat sig i politiska partier, facklig verksamhet eller ideella föreningar som under den tid som sakta glider förbi.

Som är fallet med alla komplexa organisationer finns det flera olika sätt att beskriva vad en *medlemskapsorganisation* är. Den brukar ha många medlemmar men storleken är inte dess mest väsentliga attribut. Man brukar också säga att medlemskapsorganisationen primärt är baserad på icke materiella incitament men ett av de mest väsentliga karakteristika har emellertid varit de specifika, påtagliga band och ömsesidiga beroendeförhållanden som utvecklades mellan organisationen och medlemmen. Organisationen var nödvändig för att hålla vid liv, samordna och multiplicera likasinnade människors ansträngningar men samtidigt var organisationen beroende av människornas ansträngningar och resurser. Medlemskapsorganisationen åsyftade till att mobilisera många människor och deras begränsade resurser och var som sådan en arbetskraftsintensiv organisation. Det är således inte överraskande att agitation,

⁸ Det är studier av Anonyma Alkoholister (Helmerson Bergmark, 1995), av Noaks Ark, 5i12-rörelsen och Farsor och Morsor på Stan (Olsson, 1999), av fem miljöorganisationer (Boström, 2001), av Front National (Rydgren, 2002), och av New Age (Brodin, 2001).

noggranna medlemsregister, medlemsmöten och medlemsavgifter utgjorde centrala organisatoriska företeelser i medlemskapsorganisationen och att agitatorn, föreningssekreteraren och föreningskassören var organisationens framträdande figurer.

Man kan hitta medlemskapsorganisationer i embryonala former tidigare i historien⁹ men medlemskapsorganisering hör, som organisationsform betraktad, till de sociala innovationer som förknippas med den europeiska socialismens framväxt strax före rösträttens utvidgning i ett antal europeiska länder. Den kom att bli en förebild för organisering av såväl frivilliga organisationer som idrottsrörelsen. Inom politiken var ett par decennier efter andra världskriget dess glansperiod då de flesta medlemskapspartierna i Västeuropa noterade de högsta medlemsnivåerna och det var många som betraktade medlemskapsorganisationen som demokratins självklara sätt att aggregera medborgarnas intressen och som ett tecken för modern demokrati (Duverger, 1964).

För partier på högerkanten var utvecklingen lite annorlunda. Med en liten fast kärna av personligheter och anhängare istället för medlemmar var *kaderorganisationen* ett ursprungligen arkaiskt sätt att organisera politisk aktivitet i länder med begränsade politiska rättigheter. I modernare tider har den betraktats som medelklassens normala politiska uttryck. Om medlemmen i medlemskapsorganisationen är en person som undertecknar en medlemsansökan och betalar sin årsavgift så har kaderorganisationen inga medlemmar.

Kaderorganisationen är en koalition av framstående personligheter för att vinna val med stöd av inflytelserika personers namn, prestige och kontakter, som kan kombineras med hjälp av experter som vet hur de skall handskas med väljare eller hur man organiserar kampanjer. Kaderorganisationer får sin handlingskapacitet genom att samordna få personers stora resurser.

Under medlemskapsorganiseringens era har kaderorganisationen delvis anpassat sig till nya omständigheter genom att öppna sig till massorna och ibland även basera sin verksamhet på medlemskap. Det är innebörden av Duvergers berömda ”smitta från vänster tes”. Men denna anpassning var aldrig fullständig. Genom sin lokalisering i den sociala strukturen hade kaderorganisationen tillgång till koncentrerade resurser. Den behövde således röster men inte medlemmarnas resurser. Med undantag av de länder där kaderorganisationen kombinerats med klientelistiska nätverk, har kaderorganisationen inte lyckats etablera varaktiga förbindelser med medlemmarna och dess fotfäste i samhällslivet har därför varit bräcklig. Det kan förklara varför socialistiska medlemskapsorganisationer lyckades få mer genomslag i många länder i nordvästra Europa än i USA eller Medelhavsländerna och varför väljarstödet inom det borgerliga blocket har skiftat mellan olika partier i Sverige.

⁹ Frivilliga organisationer lär ha varit en innovation som härstammar från England och kom att ”cushion the space between the individual or the family and the powerful modern state” (Roberts citerad i Ahrne, 1994).

Mer organisation med färre människor

För de flesta frivilliga organisationerna har medlemskapsorganisationen varit förebild för organisationsformen även om man i verkligheten finner att de existerande frivilliga organisationerna kombinerat medlemskaps- och kaderformen i olika konfigurationer. Både medlemskapsorganisationen och kaderorganisationen har under de senaste fyrtio åren gått igenom processer av trögrörlig rationalisering som påverkat verkliga organisationer olika beroende på hur medlemskaps- och kaderformen har kombinerats tidigare. De märks till exempel tydligast i partier som befinner sig på högerkanten och lite mindre tydligt i partier på vänsterkanten. Det märks också i de nya socialdemokratiska partierna som etablerades efter diktaturens fall i Spanien, Portugal och Grekland och som inte har blivit medlemskapsorganisationer av äldre socialdemokratiskt snitt och även i nya frivilliga organisationer.

Det första uttrycket av rationalisering är att mänsklig arbetskraft inte längre behövs för att förmedla partiets budskap. Detta hänger ihop med att tekniken för masskommunikation och propaganda utvecklades och systematiserades och har blivit föremål för professionell verksamhet i moderna massmedia och framförallt i televisionen. Den mest iögonenfallande konsekvensen av detta är politikens personifiering, att få röster genom ledarens karismatiska egenskaper som exponeras i massmedia. En annan organisatorisk konsekvens är att agitatorn och budskapsförmedlaren inte längre behövs för organisationens verksamhet. Samtidigt som en kedja av personer inom partiet som förmedlat budskapet mellan partitoppen och medlemmarna försvinner, etableras en stab av valstrateger och mediaexperter.

Till ungefär början av 70-talet kan man datera uppkomsten av en forskningsinriktning i studier av sociala rörelser som fått benämningen ”resursmobiliseringsskolan” (McCarthy & Zald, 1987). Ursprungligen som ett sätt att lösa ett teoretiskt problem om hur kollektivt handlande uppkommer, riktade skolan sin uppmärksamhet mot frivilliga organisationers sätt att mobilisera resurser. Vad man har uppmärksammat är att mobilisering av resurser tycks vara viktigare än och en förutsättning för mobilisering av medlemmar. Några av forskarna inom fältet tycks mena att detta gäller både gamla och nya frivilliga organisationer men min läsning av en omfattande litteratur av gamla och nya frivilliga organisationer daterar detta fenomen till ungefär 1960. Nya frivilliga organisationer som bildas efter denna tid tycks i allmänhet vara mer resursintensiva än de som bildades innan. Det kunde till exempel ta några decennier för en organisation av det gamla snittet att anställa en person och det kan ta några veckor för nya rörelser att anställa personal och att få en relativt fast organisatorisk struktur.

Resursintensiteten är i själva verket en typ av förändring som likaväl kunnat ha förstärkt banden mellan medlemmar och organisationen. Men resursintensiteten

har kombinerats med en skiftning i resursernas lokalisering och har därmed vittgående konsekvenser. Vi har nämnt tidigare att det låg i medlemskapsorganisationens logik att koncentrera många människors små och utspridda resurser. Medlemsavgifter band således medlemskapsorganisationen och medlemmen på samma sätt som skatter har bundit medborgare och stater i Västeuropa (Tilly, 1990).

Merparten av organisationernas resurser härstammar emellertid inte längre från medlemmarna. Sedan mitten av 60-talet har medlemsavgifterna i politiska partier i Sverige utgjort mindre än 20 procent av partiernas intäkter för att under nittioalet hamna under 10 procent (Pierre & Widfeldt, 1995:43). Vad gäller politiska partier observeras ungefär samma tendenser i ett antal västeuropeiska länder (Katz & Mair, 1994). Denna tendens är emellertid inte begränsad till politiska partier. En statlig rapport som studerar 200 slumpmässigt valda idrottsföreningar uppskattar att medlemsintäkterna år 1993 utgjorde ca 10 procent av omsättningen (*Idrott åt alla? Kartläggning och analys av idrottsstödet*, 1993). I en analys av idrottens resursmiljö redovisar en grupp forskare (Berg et al., 1993:52-74) att medlemsavgifter inom idrottsrörelsen uppgår till 500 miljoner kronor per år medan resurstillgången uppgår till 11,5 miljarder. Beaktar man som medlemsbidrag det arbete som de aktiva inom idrottsrörelsen frivilligt bidrar med, utgör i början på 90-talet medlemsbidraget ungefär hälften av den totala resurstillförseln.

Huvudsakligen härstammar resurserna från staten men det finns en omfattande variation här. Borgerliga partier har av tradition erhållit stöd från företag och företag har även sponsrat idrottsrörelsen. På senare tid spelar fonder, stiftelser, etc. som, tillsammans med försäkringsbolag och andra institutionella former för resurskoncentration, samma roll för frivilliga organisationer som banker och investeringsbolag har spelat för företag eller stater i världen.¹⁰ Åskådare har också betalat avgifter för att titta på fotboll och enskilda individer har lämnat bidrag till ideell verksamhet utan att bli medlemmar.

Resursernas lokalisering utanför organisationen eller snarast i andra organisationer har konsekvenser för frivilliga organisationer eftersom resurstillförseln brukar associeras med beroendeförhållanden och motprestationer. Några av konsekvenserna är lätta att skåda som till exempel företagslogotypen på atleters tröjor eller företagsnamn på idrottsklubbar som Kinder-Bologna, MoDo eller Elverket i Vallentuna.

¹⁰ De konsekvenser för medlemskapet i frivilliga organisationer jag beskriver här är identiska med de konsekvenser för medborgarskap som Charles Tilly beskriver i nya stater som har byggt sin verksamhet genom belåning snarare än genom beskattning (Tilly, 1990). Jämför också resonemanget i Badie om hur stater byggs upp annorlunda när de mobiliserar resurser utanför det egna territoriet (Badie, 2000). Sambandet mellan sättet att mobilisera resurser och organisationsform förefaller mig således vara av mer generell karaktär och inte specifikt för frivilliga organisationer.

Figur 1: Frivillig handling genom permanent organisering (*kursivt* närmaste approximationer i verkligheten, symbolen * innebär hybrid mellan insamlingsorganisation och stiftelse)

		RESURSERNAS LOKALISERING	
		Inne i organisationen	Utanför organisationen
RESURSERNAS KONCENTRATION	Utspridda	Medlemskap <i>Gamla folkrörelser i Sverige, externt skapade partier</i>	Insamling <i>Cancer – och allergifonden, Greenpeace*, WWF*</i>
	Koncentrerade	Kader <i>Internt skapade partier, Riksdagspartier i Sverige före 1900</i>	Stiftelse <i>Farsor och morsor på stan* Fryshuset, Det naturliga steget</i>

Till de mest påtagliga konsekvenserna hör att amatören blir professionell och medlemmen förlorar sin betydelse på samma sätt som den värnpliktige inte längre behövs för professionella arméer. Genom att placera ovanstående uppgifter om resurstillförseln bredvid studier av professionalisering av politiska partier eller professionalisering av idrottsrörelsen blir sambanden mellan resurstillförseln och professionalisering uppenbara. Professionaliseringen av politiska partier som till exempel beskrivs av Angelo Panebianco (1988) kommer en aning senare än skiftning i sättet att mobilisera resurser och detsamma gäller idrottsrörelsen, fast denna tycks ibland ha gått från medlemskap till insamlingsorganisation¹¹ och sedan till stiftelse.

Organisationsfigurer förknippade med medlemskap som agitator, föreningssekreteraren och kassören eller organisatoriska fenomen som medlemsmatrikel och medlemsavgiften i den mån de existerar påminner om relikter av en svunnen tid snarast än om substantiella organisatoriska företeelser. I deras plats finner man istället professionella aktivister, kampanjexperter, sponsringskonsulter, projektledare och direktörer. I forskningen om nya sociala rörelser hittar man numera beskrivande termer som ”professionella rörelser” ”rörelseindustri”, ”rörelse-entreprenör,” (McCarthy & Zald, 1987). Dagens frivilliga organisationer tycks sakna den folkliga förankringen som G. Hilding Nordström har beskrivit i fackföreningsrörelsen i föregående sekels början (Nordström, 1938:590). Frivilliga organisationer blir mer framgångsrika i att skaffa sig för verksamheten nödvändiga resurser men samtidigt förlorar de en del av sin förmåga att handskas med människor. Och på det hela taget förefaller det som om relationerna mellan organisationer blir mer intensiva medan medlemskapet och medlemskapsinriktade funktioner försvagas. Organisationer kommer närmare varandra genom resurs- och andra interaktioner samtidigt som de fjärrar sig från medlemmarna.

Det resursintensiva sättet att bedriva kollektiv verksamhet är mest tydligt i nya frivilliga organisationer i bemärkelsen att förloppen där går i snabbare takt. De skapas i en tidpunkt där resurser är koncentrerade och tekniken för att organisera

¹¹ I betydelsen att åskådaren betalar avgift utan att vara medlem i klubben.

kollektivt handlande är systematiserad och professionaliserad. Med få undantag liknar de mer stiftelser än medlemskapsorganisationer. I den mån de syftat till att mobilisera resurser som inte är koncentrerade blir det istället en insamlingsorganisation som riktar sig till allmänheten för frivilliga bidrag. Men den liksom stiftelsen har mycket skarpare gränser gentemot allmänheten än medlemskapsorganisationer.

Det har använts många adjektiv för att beskriva de nya sociala rörelserna: icke-byråkratiska, icke-hierarkiska, demokratiska, flexibla. Deras medlemmar likställs med moderna nomader som knyts ihop med flexibla postmoderna nätverk och det finns föreställningar om att drömmen om ett liv utan organisationer är på väg att förverkligas. Man kan inte förneka att nya sociala rörelser i inledningsskedet har anstrykning av dessa drag i olika proportioner. Det var till exempel många som betraktade innebandyn som en rolig lek som kunde spelas utan regler och där män och kvinnor kunde spela i samma lag. Miljöpartiets profilering som anti-oligarkisk och antibyråkratisk är välkänd. ”Tillbaka till människorna” tycks åtminstone inledningsvis vara parollen för nya organisationer men detta är en mycket kortvarig företeelse. På mycket kort tid har leken i innebandyn blivit spel med strikta regler och könsdistinktioner har införts i alla serier. Överhuvudtaget rutiniserar nya rörelser sin karisma och får fasta strukturer i mycket snabbare takt än tidigare och de adjektiv som har använts för att beskriva dem tar mer fasta på deras yttre tecken än på de nya organisationernas väsen. Nya organisationer är till exempel flexibla inte för att de är mer mänskliga utan snarast tvärtom. De är flexibla för att de bygger sin verksamhet på icke mänskliga resurser som har en hög grad av ”omsättningsbarhet” och för att ha en fastare organisatorisk struktur som tillåter en högre grad av ”medlemsutbytbarhet”. I en studie av Noaks Ark, 5112-rörelsen och Farsor och morsor på stan fann Lars-Erik Olsson (1999) att ”ungdomstiden” för dessa organisationer var kort och att det fanns en påtaglig skillnad gentemot den gamla folkrörelsemodellen som är baserad på medlemskap. Ingen av organisationerna har varit beroende av medlemsavgifter och tillgången på koncentrerade resurser gjorde det möjligt att anställa personal i ett tidigt skede. Andra studier av nya sociala rörelser till exempel ekologiska rörelser, freds-, solidaritets- och gayrörelser i Europa (Kriesti, 1996) eller bygderörelsen i Sverige (Herlitz, 1998), eller Kvinnojourer (Johansson, 2001) redovisar omfattande mobilisering av resurser från andra organisationer i ett tidigt stadium.

Tre andra detaljerade fallstudier på nya frivilliga organisationer som Magnus Boström genomfört är väldigt talande. Greenpeace grundades i Sverige 1983 efter förebild från Greenpeace International. Dess organisationsform är någonting mellan en insamlingsorganisation och en stiftelse med betoning på insamling och är huvudsakligen en professionell organisation. Organisationer använder sig av sk volontärer till vissa uppgifter men det rör sig huvudsakligen om enkla rutinbetonade göromål som utförs av unga studenter som kanske efter

en viss tid får delta i aktioner. Åtta år efter grundandet hade organisationen 44 anställda (har minskat till ett 20-tal senare). Inkomsterna kommer från donationer och stödmedlemmar som inte har något formellt inflytande i organisationen. Världsnaturfonden WWF grundades 1971 efter förebilder från World Wildlife Fund som grundades 1961. Organisationen konstituerades med namnkunniga deltagare från andra frivilliga organisationer, näringslivet och statliga myndigheter som också finns representerade i organisationens olika organ. Organisationen är en blandning mellan en stiftelse och insamlingsorganisation och arbetet sköts av anställd personal. Organisationen har inte egentliga medlemmar utan ca 150.000 sk supportere som inte har något formellt inflytande i organisationen. Ungefär hälften av intäkterna kommer från allmänheten i form av stöd, gåvor, testamenten, BingoLotto mm. Resten av intäkterna kommer från försäljning, bidrag från och samarbete med försäkringsbolag, företag och även indirekt stöd från staten. Magnus Boström noterar också att både Greenpeace och Världsnaturfonden inte gärna vill ha medlemmar i egentlig bemärkelse. När en tidigare verkställande direktör i Greenpeace intervjuas uppger hon att när hon var VD ringde det ofta unga människor som ville engagera sig i Greenpeace och dess aktioner. Hennes avböjande svar till dem blev ofta att de skulle vända sig till den lokala SNF-kretsen eller Fältbiologerna (min anm. gamla folkrörelseorganisationer) (Boström, 1999:150). När Världsnaturfondens administrativa chef intervjuas uppger han att det dagligen ringer folk som vill jobba ideellt. Men de avböjer (Boström, 1999:84-5). Den yngsta av de organisationer som studeras av Boström är det Naturliga Steget och det är i den som steget har tagits fullt ut. Den är en helt professionell organisation utan medlemmar i vanlig bemärkelse och organisationen är formellt en stiftelse som grundades av andra organisationer. Det är också av andra organisationer som stiftelsen mobiliserar sina resurser. Den uppmärksamme läsaren har kanske noterat titeln verkställande direktör eller administrativ chef. Magnus Boström namnger sina trettiotal intervjupersoner med yrkestitel. På listan kan man hitta titlar som "informationsansvarig, anställd och styrelseledamot, anställd informationssekreterare, egen konsult, chef, kampanjchef, administrativ chef, konsult, handläggare, campaigner" mm. En genomgång av många andra nya frivilliga organisationers hemsidor jag själv har gjort bekräftat samma bild och ord som "föreningssekreterare, föreningskassör, valberedning eller medlemsavgift" lyser med sin frånvaro. De nya organisationerna är långtifrån ensamma om att anamma den nya organisationsteknologin. Med ett något långsammare och något varierande tempo påverkas även de gamla organisationerna. Den historiska riktningen vars början vad gäller Västeuropa i sin helhet kan dateras till 60-talet är densamma, från figurens vänstra sida till den högra sidan generellt och framförallt dess nedre del. Möjligheten att mobilisera resurser från andra organisationer bestämmer riktningens början på specifika platser och styrkan i de sociala banden mellan medlemmen och gamla organisationer avgör dess hastighet. I

kaderorganisationen har dessa förändringar startat tidigare och gått fortare. I medlemskapsorganisationer har förändringarna startat senare och går i ett långsammare tempo. Leon Epstein (1967) såg dessa tendenser i sitt monumentala verk om politiska partier. Processernas tidiga start och intensitet inom högerblocket lurade honom att tro att det kanske handlade om en ”smittan från högern” som uttryckte sig i motorganisatoriska tendenser. Men i verkligheten tycks det vara som en vind, den blir mer kännbar i gläntor och glesa skogspartier än i täta skogar. Och det handlar inte om en vind som går emot mer organisering utan snarast tvärtom än vad Epstein trodde. Om organisationer är som Göran Ahrne (1990) uttryckt ”delvis människa – delvis organisation” så är det den del som utgör organisationen som expanderar. Det blir inte mindre organisation och mer människa utan snarast mer organisation med få människor. Det som Leon Epstein inte förmådde se på 60-talet blev mer uppenbart för Angelo Panebianco på 80-talet. En av de bästa illustrationerna för de argument som jag för fram här får man genom en läsning av tre klassiska verk om politiska partier. Maurice Duverger skriver sin bok i början av 50-talet och han ser medlemskapsorganisationens dominans (Duverger, 1964). Leon Epstein i mitten på 60-talet beskriver i sin bok, utan att vara medveten om detta, hur denna process startar i de amerikanska partierna och de konservativa partierna i Europa som inte har varit klassiska medlemskapspartier (Epstein, 1967). När Angelo Panebianco i början av 80-talet skriver den bok som blev översatt till engelska i slutet på 80-talet har han framför sig den tydliga rationaliseringstendensen (Panebianco, 1988). Tillägger man dessutom en bok om politiska partier från 90-talet (Katz & Mair, 1994) ser man tydligt hur försvagningen av medlemskapet och kopplingen till statens resurser har tillåtit partierna att omvandlas till ”catch all” partier utan tydliga band till specifika sociala strata.

Liknande historiska trender finner man i andra studier av frivilliga organisationer. I en studie av interaktionen mellan Göteborgs kommun och frivilliga organisationer uppger Staffan Johansson att de offentliga medlen utgjorde mindre än en femtedel av budgeten under femtiotalet i såväl Göteborgs Kyrkliga Stadsmission, grundad 1952, som i Kamratföreningen Länken, grundad 1948. På nittiotalet hade de offentliga medlen stigit till omkring två tredjedelar av budgeten. Omvandlingen sker här långsamt och den tar ungefär femtio år att äga rum. Kontrasten till en ny frivillig verksamhet, Kvinnojouren Ada i Göteborg, som grundades i slutet på 1970-talet är här slående och är ytterligare ett exempel på karismas allt snabbare rutinisering i nya frivilliga organisationer. Redan 1987, ungefär tio år efter grundandet, utgjorde de offentliga medlen 95 procent av omslutningen (Johansson, 2001).

Ett annat av Magnus Boströms fall kan också illustrera en gammal folk-rörelseorganisationens trögrörliga rationalisering. Svenska Naturskyddsföreningen som är grundad 1909 och har varit och till stora delar är en medlemskapsorganisation som de folkrörelser som etablerades i Sverige under denna

period. Men under de senaste decennierna kan man klart skönja hur den ökade interaktionen och resurstillförseln från andra organisationer bidragit till att medlemsintäkterna numera utgör endast en tredjedel av föreningens totala intäkter. Resurstillförseln efterföljdes emellertid inte av medlemskapets försvagning eller vikande medlemstal direkt. Antalet medlemmar har istället ökat fram till 1991. Min tolkning är att föreningens medlemskapsbaserade folkrörelsekaraktär och den generella uppmärksamheten av miljöfrågorna tillfälligt bromsade och vände denna trend och således försenade rationaliseringsprocesserna att uppenbara sig fram till 1990. Boström menar också att en stor del av de nya medlemmarna är att betrakta som mer eller mindre enbart prenumeranter på föreningens tidning snarare än medlemmar. Nedgången kom emellertid efter 1991. Mellan 1991 och 1997 förlorade föreningen ca 40.000 av sina ca 200 000 medlemmar. Även de som kommer till föreningen tycks inte vara lika motiverade att stanna kvar i föreningen lika länge som tidigare. Banden mellan förening och medlem blir alltmer fragila. Det är numera 20 procent av medlemmarna som inte förnyar medlemskapet årligen och den genomsnittliga medlemskapstiden har sjunkit till 2,3 år i jämförelse till 8 år i slutet på 80 talet.

Många organisationer med få frågor

I kölvattnet av denna process av trögrörlig rationalisering uppenbarar sig flera intressanta fenomen. Om skämtet i traditionella samhällen och den politiska satiren i totalitära regimer är tecken på distans mellan människorna och etablerade organisationsstrukturer tycks dess funktionella ekvivalent i moderna demokratier vara en tilltagande väljarrörlighet och partier som åker berg- och dalbana mellan successiva val.

I länder som Sverige där politiken av tradition varit baserad på kategoribaserade klasspositioner uppenbarar sig dessa tecken som en ökad rörlighet mellan partier inom samma block. Och eftersom partierna på högerblocket inte varit klassiska medlemskapspartier uppenbarar sig tecknen där tidigare och tydligare och tillfälligheter som politiska konjunkturen, ovanliga händelser, ledarnas personliga drag, skickligheten att genomföra kampanjer mm avgör rörlighetens riktning. På det hela taget har också processen i Sverige försenats historiskt i jämförelse till andra europeiska stater. Detta har att göra med att politiska partier och föreningslivet i Sverige historiskt sett i sin helhet legat närmare idealtypen för medlemskapsorganisation i den utsträckning att även högerpartierna liknade medlemskapsorganisationer.

I länder som Grekland, Spanien och Portugal utan klasstraditioner i röstbeteende och där partierna skapades som nya eller på nytt efter diktaturernas fall utan att bli medlemskapsorganisationer av klassisk typ, går berg- och dalbanan rakt igenom hela det politiska fältet med stora svängningar i politiken som skulle ha blivit större om de inte motverkats av mer varaktiga klientelistiska relationer av

personlig karaktär. Jämförelsevis är rationaliseringsprocesserna där starkare inom vänsterblocket. Klientelistiska relationer och nätverk som av tradition varit starkare inom högerblocken har försvårat rationaliseringsprocesser inom konservativa partier medan de socialdemokratiska och andra vänsterpartierna, som varit mindre klientelistiska och utan en historisk bakgrund som medlemskapsorganisationer, har mycket snabbare än andra vänsterpartier i Europa blivit professionella kaderorganisationer (Bosco, 2001).

Ännu är dessa tecken svagare inom vänsterblocket i Sverige. Anledningen är att socialdemokratin har haft två omfattande fotfästen i det sociala livet dels genom starka medlemskapsband på arbetsplatsen genom fackföreningar dels i närheten av arbetarklassens vardag genom en serie medlemskapsorganisationer alltifrån hyresgästföreningar till kassor och bildningsverksamhet. Medlemskapsband kännetecknas av trofasthet och även om de organisatoriska förändringar som diskuterats här, gått rakt igenom hela det politiska fältet har symptomen inom socialdemokratin mildrats av denna trofasthet. Men Vänsterpartiets överraskande frammarsch under de senare åren, just i en tid när partiet har det politiska och kulturella klimatet emot sig, tyder på att denna trofasthet är på väg att undermineras och att försvagningen av de sociala banden inom socialdemokratin tycks kunna möjliggöra vad sextio- och sjuttioalets radikala konjunktur inte förmådde göra.

När medlemskapet försvagas försvinner också organisatoriska aktiviteter som är förknippade med att hantera det. Organisationen förlorar sin förmåga att hantera medlemmar och ett flertal av de människor som utgjorde medlemskapsorganisationens "kritiska massa" kan nu utgöra en potentiell kärntrupp för nya organisationer. Gamla organisationer befann sig också i en strukturell maktposition gentemot nykomlingar. Eftersom de hade starka sociala band till samhällslivet behövde de egentligen inte handla för att möta utmaningarna. Nya typer av rörelser var "organisatoriskt överflyglade" (Mann, 1986) eller om vi skall använda oss av ett uttryck från sportsociologin "crowded out" (Markovits & Hellerman, 2001) av de gamla organisationerna och ställdes inför oöverstigliga hinder. I och med att medlemskapet försvagats har de gamla organisationerna förlorat detta strukturella "bonus" som innehavare av positioner alltid har. De måste handla när nya rörelser har fått fotfäste i det sociala livet och dessutom med en handlingskapacitet som är till stora delar kringskuren. Eftersom de aktiviteter som var knutna för att hantera medlemskapet försvann måste organisationerna använda sig av nya medel för att hantera utmanare. Nya teknologiska medel underlättar masskommunikation men kan inte utgöra ett substitut för medlemskapsorganisationens påtagliga band. En annan utspridd uppfattning är att vitaliteten och densiteten i det civila samhället eller "medborgarandan" har hindrat extremistiska eller nynazistiska rörelser att utvecklas. Utifrån den synvinkel som samma problematik här iakttas förefaller det emellertid som om medlemskapsorganisationens starka band till sin sociala bas är den avgörande faktorn. Nu, när banden blivit svagare, och de

människor som skall förmedla personliga kontakter inte längre finns i partierna, får extremistiska och asociala rörelser tillgång till enklaver i det sociala livet där de kan bygga upp en bas att stå på, utan att i initialskedet störas av andra organisationer.

De förändringar som jag har beskrivit gäller i allra högsta grad även i andra typer av frivilliga organisationer med marginella för sammanhanget modifikationerna. En jämförelse med utvecklingen inom idrotten är väldigt talande. Den andel av resurser som härstammar från medlemmarna har minskat kraftigt. Resurserna som sporten mobiliserar är koncentrerade och finns utanför sporten. Amatören har blivit professionell och i styrelser hittar man figurer som konsulter och direktörer. I en nypublicerad studie om sportens utveckling i USA konstaterar till exempel Andrej Markovits och Steven Hellerman (2001:31) att sammanflätningen med andra organisationer som multinationella företag, TV-kanaler etc. har underminerat (men inte eliminerat helt) flera sporters arbetarklassrötter. Även inom sporten hittar man en omfattande mångformighet i processen och en hög variation i tempots hastighet men drivkraften tycks dra i samma riktning. Frivilliga organisationer blir mer organisationer med färre medlemmar. Inom sporten är dock processen mer tydlig i nya seriesystem och högst upp i de gamla sporternas seriesystem men på god väg att sprida sig till de lägre serierna. Processen tycks också gå längre ner i åldersgrupperna där klubbarna mycket tidigt satsar på de lovande talangerna och exkluderar resten (jfr Billing et al., 1999).

Försvagningen av medlemskapet, förlusten av de gamla medlemskapsorganisationernas strukturella bonus och den kringskurna handlingsförmågan att handskas med utmanare, i kombination med att de gamla organisationernas kritiska massa inte behövs i gamla organisationer, öppnar upp sociala utrymmen som utgör en bördig mark för nya sociala (och asociala) innovationer att frodas i. Och det finns plats för många organisationer, eftersom nya former att organisera inte kräver samordning av många människors aktiviteter. Det är nu som den pluralistiska demokratin verkar vara möjlig, dock som organisationernas och inte som individernas demokrati eftersom medlemskapet i organisationerna försvagas. Försvagningen av medlemskapet som form för deltagande i det politiska och sociala livet och förstärkningen av organisationers icke mänskliga egenskaper ligger till grund, och tillåter, samtida fenomen som politikens och det civila samhällets festivalisering eller spektakelliknande karaktär och till en viss mån politikens personfixering. Ju mer organisationen tar vid, desto större tycks behovet vara för överbetona dess mänskliga egenskaper och gömma de organisatoriska.

Men ju mer organisation det blir av det gamla desto större blir de utrymmen som lämnas öppna. Det är kanske svårare att se dem om man fångas av festivalens, spektaklets och personfixeringens medryckande rytm eller genom atomiserade handlingar helt och hållet har vänt bort blicken från det politiska och det sociala livet. Men för beträdare av sådana sociala utrymmen har livet varit fullt med

övertaskningar. Utrymmets storlek kan omvandla stora projekt till fiasko och hopplösa ansträngningar kan möta oförväntad framgång. Spridningsförlopp kan få accelererande tempo eller mattas av. Organisationer kan utvidgas, agitatorer kan skapa rörelser och apostlar kan grunda kyrkor. Modeskapare kan skapa trender, innovatörer kan förverkliga ny uppfinningar och entreprenörer företag. Öppna sociala utrymmen är på gott och ont det sociala landskapets bördiga dalar men de kan stå tomma under tämligen långa tider, de är inte som svarta hål som suger in allting utan som hotell som väntar på besökare.

Det var ett sånt utrymme som nya sporter som innebandyn och nya partier som miljöpartiet och nya kyrkor som Livets Ord och inte minst andra nya politiska partier och frivilliga organisationer fann öppet i det sociala landskapet under 80-talets Sverige. I dessa utrymmen kunde sociala innovatörer, genom att kombinera idéer och inspiration, som ofta men inte uteslutande hämtades från globala sammanhang, med tillgängliga resurser på den lokala nivån skapa många nya frivilliga organisationer och delvis förnya det sociala landskapet i Sverige. Och eftersom de gamla frivilliga organisationerna inte försvunnit har det blivit ett tätare, rikare men också mer fragmenterat samhällsliv. Men i samma rum hittade också asociala rörelser möjligheter att få fotfäste i vår samtid.

Frivillig handling utan permanent organisering

Hitintills har vi beskrivit en speciell form av kollektiv handling, den genom permanent organisering. Detta handlingssätt är emellertid enbart en av dess sociologiska former eftersom kollektiv handling även har ägt rum utan organisering i form av sporadiska spontanaktioner eller informella bindningar mellan deltagare i aktioner. Jag skall här urskilja två huvudtyper.

I den ena typen inbegrips situationer där utrymmet att bilda organisationer har varit begränsat eftersom det bevakades av andra organisationer antingen genom förbud i lag eller hot om repressalier. Med möjligheten att bilda fasta strukturer kring skuren har frivilligt kollektivt handlande uttryckt sig genom sporadiska, kortvariga men dock välregisserade massmanifestationer. En annan förekommande praktik under samma betingelser har varit att gömma kollektiv handling i utrymmen som ligger i skuggan av redan etablerade organisationer. Själva rörelsen har ingen organisation här, den lånar en. Stora delar av den franska arbetarrörelsen (jfr Tilly et al., 1975), studentprotester och de intellektuellas rörelser, som använder sig av universitetets fredade miljö och resurser, är lika bra illustrationer av denna praktik som påskhelger i katolska kyrkor i före detta Sovjet eller människor som gömmer flyktingar i hemmet eller i kyrkor. Rörelser som växer i sådana utrymmen behöver ingen egen organisation eftersom de lånar en. Detta skapar en illusion om att rörelsen är formlös och rörelsens mänskliga egenskaper träder i förgrunden. Det är sådana rörelser som postmoderna tänkare har analyserat och eftersom de har mer känsla

för meningsskapandeprocesser men ingen analytisk utrustning för att se de organisatoriska förutsättningarna för detta, har de omvandlat denna praktik till en ny historisk kategori för kollektivt handlande.¹²

Den andra typen av icke organiserat kollektivt handlande som urskiljs här är det som ägt rum i situationer där utrymmet att organisera kollektivt handlande på varaktig basis stod öppen men förmågan att göra detta saknades på grund av befolkningens låga organiseringsförmåga, till exempel begränsad läs- och skrivkunnighet, avsaknad av idéer om hur man skall organisera eller begränsade ekonomiska resurser. Denna typ av handlande är lika formlös som den föregående men det är på grund av oförmåga snarast än på grund av begränsade möjligheter. Dess uttrycksformer när det äger rum har ofta präglats av impulsivitet och omotiverad övermodighet och det är förmodligen denna typ som Gustave LeBon (1960) hade i sina tankar när han skrev så nedstämt om kollektivt handlande in sin bok om massornas begränsade rationalitet.

De betingelser som tidigare har format dessa två typer av kollektivt handlande har emellertid försvunnit. Å ena sidan har de flesta restriktioner att bilda organisationer, åtminstone i samtida Europa, begränsats¹³ och å andra sidan har befolkningens organiseringsförmåga förbättrats genom utbildningsväsendets utbredning och inläring genom människornas erfarenhet i frivilliga organisationer av olika slag. Utan hinder och med en hög organiseringsförmåga tenderar nybildade rörelser att omvandlas till organisationer och rutinisera sin karisma i en allt snabbare takt.

De öppna utrymmena med de slumrande resurserna och befolkningens höga organiseringsförmåga skapar förutsättningar för nya sociala och för den delen även asociala rörelser. Men det är inte att förvänta nya stora sociala rörelser eller ett nytt samhälle. Nya former för resursansamling och de efterföljande rationaliseringstendenserna i gamla organisationer har förändrat villkoren för de gamla organisationernas beständighet. De kan bestå utan medlemmar. Men genom denna beständighet fragmentiserar gamla organisationer det utrymme de lämnar mellan sig. Det blir inte ett enhetligt utrymme för ett nytt samhälle eller nya rörelser utan många små relativt heterogena utrymmen och det blir svårt att forcera de gamla och beständiga organisationernas gränser och skapa enhetliga stora sociala rörelser.¹⁴ Det sociala landskapets historiska och rumsliga blandningar av gammalt och nytt eller kvinno- och miljörörelsens

¹² Det är möjligt att sådana fredade utrymmen ökar i världen. Det är fler människor som har hus, det finns fler kyrkor, fler universitet etc.

¹³ Självklart finns det undantag här. Det är till exempel förbjudet inom nationalstatens ramar att organisera permanent verksamhet för att hjälpa "illegala" immigranter. Detta är förmodligen anledningen att hjälpverksamheten äger rum i formlöst i skuggan av hemmet och kyrkor. Det samma gäller formlösa student- och ungdomsrörelser och även de intellektuella rörelser som av tradition äger rum i eller är framsprungna ur utbildningsväsendets skuggade utrymmen.

¹⁴ I vilken utsträckning några organisationer skall lyckas omvandlas till en integrerande kraft, en organisationernas organisation, som förenar de små fragmenten till en relativt mångfacetterad men dock organiserad rörelse är tidigt att säga.

fragmentiseringar är talande illustrationer för detta. Det gamlas beständighet blir således ett hinder för en total förnyelse av samhällslivet men samtidigt en garant gentemot utbredningen av stora asociala innovationer. Högerpopulistiska och invandrarfientliga partiers trots allt begränsade framgång i Europa är exempel på det senare.

En kort epilog

Du har, min frivillige läsare, läst en kort, översiktlig och vad bevisningen gäller en impressionistisk analys av de sociala strukturer som sätter de yttre ramarna för hur långt en förnyelse av det sociala landskapet kan sträcka sig. Existerande beskrivningar gör ofta gällande att dessa möjligheter inskränker sig till ostrukturerade frirum i närheten av din vardag utanför politikens och samhällslivets igenslammade kanaler. Jag har egentligen inte något att invända mot att du gör saker och ting av de möjligheter som finns i dessa frirum och du får gärna fortsätta med att sortera sopor, handla miljövänligt eller hjälpa flyktingar. Men jag vill också påpeka att denna värld av möjligheter sträcker sig långt in och mellan samhällslivets centrala politiska och sociala organisationer. Om denna framställning lyckas framkalla dubier i de rådande uppfattningar eller kan motivera andra att visa att jag har fel, har denna uppsats fullföljt sin uppgift. Men om jag har rätt står det två möjligheter öppna. Analysen här visar att det finns plats för att åtminstone till en viss del kunna göra samtiden möjlig genom nya sociala innovationer. Det är däremot fasansfullt för en samhällsvetare att upptäcka att de strukturella förutsättningarna för förnyelse nästan är identiska med dem för en regression. Istället för det nya som ett permanent inslag i det sociala landskapet, kan vi istället få de mest mörka anakronismer från vårt historiska förflutna att inta plats i vårt liv och vi har för många exempel på detta i dagens Europa. Sociala strukturer liknande de som har analyserats här kan, min frivillige läsare, inte avgöra vilken riktning denna möjlighet som för oss står öppen kan ta. Det är din och många andras uppgift och jag hoppas på att du gör rätta val. Även om vi genom frivillighet inte kan förändra allting, så kan vi åtminstone se till att det sociala landskapet, som vi lever i, har vår samtid som ett beständigt inslag. Om jag har rätt i mina syllogismer så rör det sig om möjligheter till en partiell förnyelse men att hindra anakronismer att göra sig gällande och sända dem till historien är, min läsare, trots allt en stor social förändring. Om du inte vill vara med för att tillvarata dessa möjligheter finns det en risk att andra gör det på ett sätt som du inte gillar. Om du nu också är individcentrerad, som många säger att du är, måste du vara medveten om att om du inte vill vara med att göra din egen historia så kan andra göra det för dig istället .

Referenser

- Ahrne, Göran. (1990). *Agency and organization: towards an organizational theory of society*. London: Sage.
- Ahrne, Göran, & Papakostas, Apostolis. (2002). *Organisationer, samhälle och globalisering. Tröghetens mekanismer och förnyelsens förutsättningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Badie, Bertrand. (2000). *The imported state: the westernization of the political order*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Berg, Per Olof, Eggertz, Malin, Gröön, Bernt, Hellström, Caroline, Jacobson, Åke, & Olsson, Lars-Christer. (1993). *Strategisk profilering och positionering av svensk idrott - ett resursperspektiv*. Köpenhamn: Scandinavian Academy of Management Studies.
- Berger, Peter L., & Luckmann, Thomas. (1966). *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. Garden City, NY: Doubleday.
- Billing, Peter, Franzén, Mats, & Petersson, Tomas. (1999). *Vem vinner i längden? Hammarby IF, Malmö FF och svensk fotboll*. Lund: Arkiv.
- Bosco, Anna. (2001). Adapting to democracy. Political parties between transition and consolidation in southern Europe. *South European Society and Politics*, 6(2), 129-136.
- Boström, Magnus. (1999). *Den organiserade miljörelsen*. Stockholm: SCORE.
- Boström, Magnus. (2001). *Miljörelsens mångfald*. Lund: Arkiv.
- Braudel, Fernand. (1988). *Kapitalismens dynamik*. Stockholm: Gidlunds.
- Brodin, Jenny-Ann. (2001). *Religion till salu? - en sociologisk studie av New Age i Sverige*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Castells, Manuel. (1997). *The power of identity*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Duverger, Maurice. (1964). *Political parties: their organization and activity in the modern state*. London: Methuen: Distributed by Harper and Row.
- Epstein, Leon, D. (1967). *Political parties in Western democracies*. New York: Praeger.
- Helmersson Bergmark, Karin. (1995). *Anonyma Alkoholister i Sverige*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Herlitz, Ulla. (1998). *Bygderörelsen i Sverige*. Institutet för regional forskning.
- Idrott åt alla? Kartläggning och analys av idrottsstödet. (1993). Stockholm: Finansdepartementet.
- Johansson, Staffan. (2001). *Självständiga rörelser eller kommunala underleverantörer? Ideella organisationers roll i välfärdssystemet*. Göteborg: CEFOS, Göteborgs universitet.
- Katz, Richard, S., & Mair, Peter. (1994). *How parties organize: change and adaptation in party organizations in Western democracies*. London: Sage Publications.
- Kriesti, Hanspeter. (1996). The impact of national contexts on social movement structure. A cross-movement and cross-national comparison. In D. McAdam & J. D. McCarthy & M. N. Zald (Eds.), *Comparative perspectives on social movements. Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Le Bon, Gustave. (1960). *The crowd : A study of the popular mind / With a new introd. by R.K. Merton*. New York: Compass books.
- Mann, Michael. (1986). *The sources of social power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Markovits, Andrei S., & Hellerman, Steven L. (2001). *Offside: soccer & American exceptionalism*. Princeton: Princeton University Press.
- McCarthy, John D., & Zald, Mayer N. (1987). Resource mobilization and social movements: a partial theory. In M. N. Zald & J. D. McCarthy (Eds.), *Social movements in an organizational society*. New Brunswick: Transaction books.

- Melucci, Alberto. (1996). *Challenging codes: collective action in the information age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Merton, Robert King. (1968). *Social theory and social structure* (1968 enl. ed.). New York: Free Press.
- Michels, Robert. (1983). *Organisationer och demokrati*. Stockholm: Ratio.
- Möller, Tommy. (2000). *Politikens meningslöshet. Om misstro, cynism och utanförskap*. Malmö: Liber.
- Olofsson, Gunnar. (1988). After the working-class movement? An essay on what's new and what's social in new social movements. *Acta Sociologica*, 31(1), 15-34.
- Olsson, Lars-Erik. (1999). Från idé till handling: en sociologisk studie av frivilliga organisationers uppkomst och fallstudier av: Noaks Ark, 512-rörelsen, Farsor och Morsor på Stan. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Panbianco, Angelo. (1988). *Political parties: organization and power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papakostas, Apostolis. (1995). Arbetarklassen i organisationernas värld: en jämförande studie av fackföreningarnas sociala och historiska förutsättningar i Sverige och Grekland. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Petersson, Olof, Hernes, Gudmund, Holberg, Sören, Togeby, Lise, & Wägnerud, Lena. (2000). *Demokrati utan partier?* Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, Olof, & Rothstein, Bo. (2001). Forord. In R. D. Putnam (Ed.), *Den ensamme bowlaren*. Stockholm: SNS Förlag.
- Pierre, Jon, & Widfeldt, Anders. (1995). Partikris i Sverige? *Statsvetenskaplig tidskrift*, 98(1), 41-45.
- Putnam, Robert D. (1996). The strange disappearance of civil America. *The American Prospect*, 24.
- Putnam, Robert D. (2001). Den ensamme bowlaren. Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse. Stockholm: SNS Förlag.
- Rydgren, Jens. (2002). Political protest and ethno-nationalist mobilization. The case of the French Front National. Stockholm: Stockholm University, Department of Sociology.
- Skocpol, Theda. (1996). Unravelling from above. *The American Prospect*, 25(March-April), 20-25.
- Sörbom, Adrienne. (2002). Vart tar politiken vägen? Om individualisering, reflexivitet och görbarhet i det politiska engagemanget. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Tilly, Charles. (1990). *Coercion, capital, and European states, AD 990-1990*. Cambridge, Mass.: B. Blackwell.
- Tilly, Charles. (2000). *Beständig ojämlikhet*. Lund: Arkiv.
- Tilly, Charles, Tilly, Louise, & Tilly, Richard H. (1975). *The rebellious century, 1830-1930*. Cambridge: Harvard University Press.
- Touraine, Alain. (1981). *The voice and the eye*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Touraine, Alain, Dubet, Francois, Wievioka, Michel, & Strzelecki, Jan. (1983). *Solidarity. The analysis of a social movement: Poland 1980-81*. Cambridge: Cambridge University Press.